

ROZUMIENIE POJĘCIA »EWALUACJA« W PEDAGOGICE

Anna Tyl

Uniwersytet Łódzki, Polska

Wprowadzenie

Pojęcie *ewaluacja* znalazło szerokie zastosowanie w różnych dziedzinach życia społecznego, w tym także – na gruncie pedagogiki. Zależnie od kontekstu, w którym używa się tego terminu, pojawiły się różnice w jego zakresach znaczeniowych. Ponadto w literaturze przedmiotu, a zwłaszcza w pracach tłumaczonych na język polski (choć także w publikacjach rodzimych autorów) można zaobserwować zamiennie stosowanie określenia *ewaluacja* i innych pojęć, takich jak: *ocena, pomiar, diagnoza, ekspertyza, monitorowanie, inspekcja, audyt* czy *kontrola*. Taka praktyka nie jest uzasadniona i budzi sprzeciw w środowisku osób, zajmujących się badaniami ewaluacyjnymi.

Rozważania na temat ewaluacji w pedagogice będą w tekście prezentowane w trzech ujęciach: definicyjnym (gdzie przytoczono określenia definicyjne o różnym stopniu ogólności), klasyfikacyjnym (gdzie podano kilka podziałów ewaluacji i ich zakres znaczeniowy) oraz aplikacyjnym (gdzie dokonano egzemplifikacji ewaluacji pedagogicznej, prowadzonej na terenie Polski, o zasięgu krajowym, wojewódzkim i jednostkowym).

Ewaluacja w ujęciu definicyjnym

Przyjmuje się, że po raz pierwszy pojęcie *ewaluacja* zostało zdefiniowane na gruncie polskim przez Michała Arcta w 1928 r. Autor zamieścił to hasło w *Słowniku wyrazów obcych* i opisał je jako *ocenie, oszacowanie, określanie wartości*.

Współcześnie, w polskiej literaturze przedmiotu najczęściej przywołuje się rozumienie ewaluacji podane w latach osiemdziesiątych minionego stulecia przez jeden z międzynarodowych komitetów ewaluacyjnych – *Joint Committee on Standards for Educational Evaluation*. Komitet ten zaproponował następującą definicję ewaluacji – to *systematyczne badanie wartości lub zalet jakiegoś obiektu*.¹ Przytoczone określenie charakteryzuje się wysokim poziomem ogólności i często w tekstach źródłowych współwystępuje z innymi, bardziej szczegółowymi definicjami. Oto kilka przykładów:²

Ewaluacja to:

systematyczny proces obejmujący zbieranie informacji oraz zdawanie relacji (w postaci raportu) z tego, jak się rzeczy mają, z intencją dostarczenia danych ułatwiających podejmowanie decyzji.

(H. Mizerek)

Proces zbierania danych i ich interpretacja w celu podejmowania decyzji.

(Ch. Galloway)

Proces diagnostyczno – oceniający, zawierający w sobie elementy pomiaru, osądu i decyzji.

(J. J. Guilbert)

Systematyczny i jawny proces zbierania informacji na temat istoty, charakteru i wartości interesujących (praktyka) zjawisk.

(H. Simons)

Proces systematycznego gromadzenia informacji na temat działania, właściwości i rezultatów programów, personelu oraz produktów.

(M. Q. Patton)

Systematyczne badanie wartości lub cech konkretnego programu, działania lub obiektu z punktu widzenia przyjętych w tym celu kryteriów w celu jego usprawnienia, rozwoju lub lepszego zrozumienia.

(L. Korporowicz)

Celowe i zaplanowane pozyskiwanie informacji w trakcie (ewaluacja okresowa) lub po zakończeniu wdrażania (ewaluacja końcowa) konkretnych programów pracy szkoły na temat zmiany społecznej, jaka została wywołana w konsekwencji realizacji zapisanych w tych programach celów i zadań. Ewaluacja służy badaniu

i oszacowaniu przyjętego rozwoju po to, by móc podjąć najlepsze z możliwych decyzje dotyczące przyszłych działań szkoły.

(M. Kalinowska)

W zaprezentowanych definicjach autorzy podkreślają, że ewaluacja jest procesem, który cechuje zbieranie danych i ich analiza oraz formułowanie wniosków i rekomendacji odnośnie decyzji, dotyczących przyszłych działań społecznych podmiotów ewaluacji. Różnicuje je natomiast (poza stopniem ogólności) rozłożenie akcentów, podkreślających wagę poszczególnych aspektów badania ewaluacyjnego, a także specyfika obiektu, którego ewaluacja dotyczy.

Określanie obiektu ewaluacji jest niemal równoznaczne ze wskazaniem rodzaju preferowanej informacji zwrotnej i może być zrealizowane w dwóch podstawowych wymiarach. Wyróżnia się obiekt ewaluacji nastawionej na rezultaty (gdzie ewaluacja sprowadza się do badania jakości wyników podjętych działań) oraz zorientowanej na proces (gdzie dokonuje się wieloaspektowej analizy przedmiotu ewaluacji z uwzględnieniem opisu, interpretacji i kontekstu gromadzonych danych). W pedagogice³ pierwsze z wymienionych podejść uważa się obecnie za niewystarczające.

W odniesieniu do edukacji mówi się o *ewaluacji pedagogicznej, która oznacza proces systematycznego zbierania informacji (danych) o rzeczywistości edukacyjnej, ich analizowanie, interpretowanie oraz formułowanie wniosków, które można wykorzystać w praktyce, podejmując określone decyzje na podstawie informacji zwrotnej*.⁴ Obszar znaczeniowy tego pojęcia, w zależności od celu, jakiemu ewaluacja ma służyć, może być rozpatrywany w węższym lub szerszym zakresie. Jeżeli podstawowym celem ewaluacji jest określenie efektywności programu lub poziomu nasilenia jakiegoś zjawiska, a rezultatem – wywarcie wpływu na decyzję o usprawnieniu działania przedmiotu (podmiotu) ewaluacji, to mówimy o ewaluacji w wąskim zakresie. Natomiast jeżeli za podstawowy cel ewaluacji przyjmuje się polepszenie rozumienia edukacyjnej rzeczywistości i wywołanie publicznej debaty na temat ewaluowanego obiektu, to możemy mówić o ewaluacji w szerszym (głębszym) rozumieniu.

Sprecyzowanie celu warunkuje ponadto wybór rodzaju ewaluacji.

Ewaluacja w ujęciu klasyfikacyjnym

W literaturze przedmiotu można odnaleźć szereg klasyfikacji ewaluacji i różne definicje określające zakres znaczeniowy tych pojęć. W opracowaniu uwzględniono jedynie kilka podziałów, najbardziej użytecznych w ewaluacji pedagogicznej:

- ze względu na osobę ewaluatora:
  - ewaluacja zewnętrzna
  - ewaluacja wewnętrzna
- ze względu na czas przeprowadzenia ewaluacji:
  - ewaluacja diagnostyczna
  - ewaluacja formacyjna
  - ewaluacja konkluzyjna
  - ewaluacja odroczone
- ze względu na rozległość obszaru poddanego ewaluacji:
  - ewaluacja szerokok zakresowa
  - ewaluacja fokusowa
- ze względu na możliwość jej zastosowania w praktyce bezpośredniej:
  - ewaluacja proaktywna
  - ewaluacja wyjaśniająca
  - ewaluacja interakcyjna
  - ewaluacja monitorująca
  - ewaluacja typu »impact«

Określenie definicyjne pojęcia *ewaluacja zewnętrzna* zaczerpnięto z tekstu N. Stolińskiej - Pobralskiej,⁵ której zdaniem *ewaluację zewnętrzną* charakteryzuje to, że: *ewaluatorzy nie mogą być pracownikami lub współpracownikami ewaluowanego programu, instytucji itp., opracowanie projektu następuje na zewnątrz, w gronie ewaluatorów; osoby ewaluowane uczestniczą w nim w kontekście uzgodnień kryteriów ewaluacji.* Wyżej cytowana Autorka podała następujące określenie pojęcia *ewaluacja wewnętrzna* – *ewaluatorzy współuczestniczą w projekcie, są powiązani z instytucją, programem, obiektem ewaluacji.*

Ewaluacja diagnostyczna (ex-ante, wstępna) jest prowadzona przed rozpoczęciem lub na początku kursu i ma na celu zdiagnozowanie oczekiwań uczestników lub – co podkreśla K. Ciekotowa⁶ – określenie poziomu i zakresu wiedzy osób rozpoczynających dany cykl kształcenia. *Ewaluacja formacyjna (mid-term, bieżąca, kształtująca)* jest realizowana w cza-

sie trwania ewaluowanego procesu, a jej wyniki można wykorzystać do wprowadzenia zmian w przebiegu procesu kształcenia. *Ewaluacja konkluzyjna (ex-post, sumatywna, sumująca, końcowa, podsumowująca)* to ewaluacja prowadzana po zakończeniu procesu, której zadaniem jest określenie stopnia realizacji założonych celów. Natomiast *ewaluacja odroczone* jest realizowana po pewnym czasie od zakończenia szkolenia.

W ewaluacji szerokok zakresowej możemy sobie wyobrazić – jak piszą autorki opracowania CODN – że *wyniki tej ewaluacji wskażą nam wąskie obszary, które później można badać dokładnie za pomocą ewaluacji fokusowej.*⁷

Model *ewaluacji proaktywnej*, zwany także modelem ewaluacji dla rozwoju, stosowany jest w sytuacjach, gdy niezbędna jest diagnoza potrzeb ewaluowanych podmiotów, natomiast *ewaluacja wyjaśniająca* koncentruje się na gromadzeniu i analizowaniu danych, dotyczących struktury i funkcjonowania określonego programu, projektu lub instytucji. *Ewaluacja interakcyjna* zajmuje się rozwojem projektu (zapoznawaniem odbiorców z ustawicznymi zmianami) zarówno na etapie jego przygotowywania, jak i realizacji. W modelu tym *należy położyć nacisk na rozwój mechanizmów kontroli, a także skutecznych strategii rozwiązywania trudności, pojawiających się w trakcie prac nad programem interwencji.*⁸ *Ewaluacja monitorująca* gromadzi wiedzę na temat funkcjonowania danego programu między innymi w celu zwiększenia kontroli nad jego realizacją, a *ewaluacja typu »impact«* zajmuje się analizą przebiegu programu w kontekście rezultatów działań, podjętych w trakcie jego realizacji.

Bez względu na wybór określonego rodzaju ewaluacji warto pamiętać, że prawidłowo zaprojektowana i przeprowadzona – prowokuje ona do refleksji, przez co przyczynia się do ujawnienia istotnych kwestii i daje szansę na rozwiązanie problemów o zasięgu ogólnopolskim, wojewódzkim, czy też jednostkowym – dla instytucji, grup społecznych i poszczególnych osób.

Ewaluacja w ujęciu aplikacyjnym

Ewaluacja pedagogiczna zadomowiła się w polskiej rzeczywistości społecznej na początku lat 90-tych ubiegłego stulecia. Jej pojawienie się – zdaniem I. Kaweckiego, R. Kwiecińskiej i H. Stępniewskiej – Gębik⁹ – należy wiązać z przyjazdem do Polski zespołu ekspertów współdziałających z polskim rządem w ramach umowy finansowanej przez Wspólnotę Europejską i tworzeniem w ramach tejże współpracy na terenie krajowych uczelni wyższych niewielkich grup profesjonalnych ewaluatorów.

Przykładem powstałego przy ich udziale projektu *ewaluacji o zasięgu ogólnopolskim* była ewaluacja grantów edukacyjnych ogłaszanych przez Ministra Edukacji Narodowej¹⁰ (przez trzy kolejne lata od 1998 roku), przeznaczone na organizację studiów podyplomowych (a w pierwszym roku także kursów doskonalących) dla nauczycieli, dyrektorów szkół oraz pracowników organów prowadzących szkoły i placówki.

W I edycji tego konkursu zgłoszone zostały 432 oferty, z czego w wyniku postępowania kwalifikacyjnego dofinansowanie przyznano 219 projektom, w tym 55 projektom przygotowanym przez uczelnie państwowe, 122 projektom z placówek doskonalenia nauczycieli i zakładów kształcenia nauczycieli i 42 projektom z jednostek pozarządowych. Rozkład przyznanych grantów na terenie poszczególnych województw nie był równomierny, co obrazuje poniższy rysunek.

Rys. 1: Liczba projektów przyjętych do realizacji w ramach I edycji grantów MEN

Najwięcej studiów podyplomowych i kursów dla nauczycieli zostało zrealizowanych na terenie Polski centralnej, w województwach: mazowieckim i łódzkim.

Ewaluacja w zakresie realizacji projektów miała przede wszystkim służyć określeniu efektywności zagospodarowania przyznanych z budżetu państwa środków finansowych, jednak ze względów organizacyjnych objęła swoim zasięgiem tylko część szkoleń, proporcjonalnie do liczby uczestników biorących w nich udział.

Rys. 2: Liczba uczestników studiów podyplomowych i kursów doskonalących, dofinansowanych w ramach I edycji grantów MEN

Z danych Departamentu Doskonalenia Nauczycieli MEN¹¹ wynika także, że na studiach podyplomowych i kursach realizowanych w ramach I edycji grantów najwięcej osób przeszkolono w województwie mazowieckim, łódzkim, lubelskim i śląskim.

W projekcie przyjęto, że ewaluacji zostanie poddanych łącznie 50 studiów podyplomowych i kursów doskonalących, a w badaniach metodą case study zastosowany zostanie model triangulacyjny. Ponadto określono: obszar ewaluacji, techniki zbierania materiału empirycznego (obserwacja, badanie kwestionariuszowe, wywiad i analiza dokumentów), a także zestaw pytań kluczowych i kryteriów ewaluacji, wśród których znalazły się między innymi: zgodność szkolenia z założonymi celami i aktualność prezentowanej na szkoleniu problematyki w kontekście zmian zachodzących w systemie oświaty. Ponadto ustalono, że badaniami zostaną objęte trzy grupy osób: uczestnicy zajęć, prowadzący zajęcia oraz organizatorzy studiów podyplomowych lub kursów, a liczebność badanej próby uzależniono od liczebności populacji słuchaczy.

Ewaluację tych form kształcenia można określić jako ewaluację mid-term, fokusową i monitorującą. Ponadto miała ona charakter ewaluacji zewnętrznej, bowiem przeprowadził ją zespół specjalnie przeszkolonych i działających na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej ewaluatorów, których raporty stanowiły podstawę do opracowania ogólnopolskiego raportu zbiorczego.

Egzemplifikacją *ewaluacji o zasięgu wojewódzkim* mogą być ewaluacje kursów dla nauczycieli organizowane przez placówki doskonalenia zawodowego, a także stowarzyszenia i fundacje,¹² które otrzymały dofinansowanie w ramach grantów wojewódzkich. Procedura kwalifikacyjna dla tych projektów była określona centralnie przez Departament Doskonalenia Nauczycieli Ministerstwa Edukacji Narodowej. Każdy Kurator Oświaty (od 1999 roku przez trzy kolejne lata) ogłaszał konkurs na konkretne projekty edukacyjne, a także zlecał przygotowanie projektu ewaluacji tych szkoleń na terenie swojego województwa. Mimo, że projekty ewaluacji były opracowywane, a następnie wdrażane przez różne (w każdym województwie – inne) grupy ewaluatorów, to w większości województw zastosowano model badań ewaluacyjnych, wzorowany na scharakteryzowanych powyżej projektach ewaluacji o zasięgu ogólnopolskim.

Dla przykładu: zespół ewaluatorów wskazanych przez Łódzkiego Kuratora Oświaty przygotował projekt ewaluacji z zastosowaniem metody case study i skonstruował następujące narzędzia do badań ewaluacyjnych: dyspozycje do wywiadu z prowadzącymi zajęcia, organizatorem i uczestnikami szkolenia, a także dyspozycje do obserwacji zajęć i do analizy dokumentów. W III edycji grantów Łódzki Kurator Oświaty przyznał dofinansowanie dla 82 projektów, a ewaluacji została poddana ponad połowa z nich, a dokładniej – 42 projekty. Kryterium wyboru konkretnych kursów

do ewaluacji było zachowanie około 50% reprezentacji spośród dwóch zmiennych: 12 obszarów tematycznych i 10 instytucji, które otrzymały dofinansowanie, czyli że na przykład w szóstym obszarze priorytetowym – *Przygotowanie do zarządzania placówką oświatową w nowej strukturze systemu edukacji. Wewnętrzne wspieranie jakości pracy w szkołach* do realizacji przyjęto 4 projekty, zatem – ewaluacji poddano 2 kursy z tej grupy, przy jednoczesnym zachowaniu 50% proporcji dla drugiej zmiennej – placówek prowadzących te szkolenia (na przykład: Wojewódzkiemu Ośrodkowi Doskonalenia Nauczycieli w Łodzi przyznano 20 grantów, z czego ewaluacji poddano 10 kursów i – jak wynika z zapisu w macierzy – po dwie ewaluacje zostały przeprowadzone na kursach z II, III i VIII obszaru tematycznego, jedna – z obszaru IV i trzy – z obszaru IX).

Raport zbiorczy z wynikami ewaluacji, przeprowadzonych na terenie każdego województwa był przekazywany do Ministerstwa Edukacji Narodowej.

Ponadto ewaluacje pedagogiczne są prowadzone na terenie szkół wyższych, zakładów kształcenia i ośrodków doskonalenia nauczycieli oraz w innych placówkach oświatowych. Przykładem ewaluacji o takim zasięgu może być projekt przygotowany do wdrożenia w Kolegium Nauczycielskim w Zgierzu.¹³ Ewaluacji typu »*impact*« zostanie poddany proces kształcenia w tej placówce, a badania przeprowadzone będą w kontekście awansu zawodowego nauczycieli. W projekcie wskazano dwa podmioty ewaluacji – nauczycieli i słuchaczy Kolegium, przy czym nauczyciele będą udzielali wywiadu i obserwowani w czasie prowadzenia zajęć dydaktycznych, natomiast zadaniem słuchaczy będzie wypełnienie kwestionariusza ankiety. Wnioski płynące z analizy zgromadzonego materiału empirycznego zostaną uzupełnione wynikami analizy dokumentów zastanych, o charakterze urzędowym i oficjalnym (między innymi: planów rozwoju zawodowego nauczycieli, protokołów pohospitacyjnych, programów nauczania, wykazu publikacji badanych nauczycieli) a także dokumentów ilościowościowych (takich jak: dyplomy i wyróżnienia nauczycieli i słuchaczy Kolegium, zaświadczenia o ukończonych formach doskonalenia zawodowego, dokumentacja z przeprowadzonej ewaluacji wewnętrznej). Dobór nauczycieli do badań będzie określony za pomocą modelu próby celowej proporcjonalnej w oparciu o klasyfikację badanej populacji ze względu na stopień awansu zawodowego, natomiast dobór słuchaczy – za pomocą modelu próby warstwowej z prawdopodobieństwem proporcjonalnym do wielkości jednostek z uwzględnieniem rozkładu trzech cech – płci, specjalności edukacyjnej oraz roku studiów. W projekcie wskazano także siedem kryteriów ewaluacji, takich jak: adekwatność posiadanych przez

nauczycieli Kolegium kwalifikacji zawodowych do prowadzonych przez nich zajęć dydaktycznych; zgodność celów, treści i sposobów ich realizacji z programami nauczania oraz z potrzebami i oczekiwaniami słuchaczy; przydatność zajęć dydaktycznych dla praktyki pedagogicznej słuchaczy czy też użyteczność dokumentacji gromadzonej przez kadre Kolegium w kontekście awansu zawodowego nauczycieli. Raport ewaluacyjny będzie przygotowany po zakończeniu każdego roku szkolnego przez Zespół Ewaluacyjny Kolegium Nauczycielskiego w Zgierzu i przedstawiony do wglądu nauczycielom i słuchaczom oraz dyrektorowi placówki.

Podane przykłady ewaluacji o zasięgu krajowym i wojewódzkim, dotyczyły przedsięwzięć już zrealizowanych, natomiast propozycja przebiegu procesu ewaluacji o zasięgu jednostkowym – dla Kolegium Nauczycielskiego w Zgierzu – jest jeszcze w fazie projektu i nie została wdrożona w praktyce edukacyjnej.

Obecnie prowadzoną na terenie Polski ewaluacją szerokok zakresową jest ewaluacja mid-term programów współfinansowanych przez Unię Europejską, której celem jest dokonanie oceny skuteczności i efektywności wykorzystania przyznanych środków finansowych z funduszy strukturalnych.

Zakończenie

W potocznym rozumieniu ewaluacja ogranicza się do realizacji badania konkretnego projektu lub programu oraz do sporządzenia raportu, prezentującego wyniki otrzymane na podstawie analizy zebranych danych. Warto jednak pamiętać, że ewaluacja jest złożonym procesem, do planowania którego należy podejść w sposób systemowy, bowiem podejmowanie decyzji, dotyczących przebiegu ewaluacji rodzi określone konsekwencje społeczne. Systemowe badania rzeczywistości społecznej i funkcjonowania jednostek wydają się mieć istotne znaczenie w naukach społecznych, a wśród nich – także w pedagogice.

D. Nevo¹⁴ przedstawił listę dziesięciu pytań, które – jego zdaniem – powinny stanowić punkt wyjścia każdej próby konceptualizacji ewaluacji. Zgodnie z koncepcją cytowanego wyżej Autora, pytania te wskazują rejestr kluczowych zagadnień, które poruszane są w najbardziej znaczących podejściach do ewaluacji w edukacji. Analiza różnych podejść do ewaluacji pedagogicznej w kontekście tych pytań może mieć ważne implikacje dla studiów i badań ewaluacyjnych.

Przypisy

- [1] *Joint Committee on Standards for Educational Evaluation: Standards for Evaluations of Educational Programs, Projects and Materials*, New York 1981.
- [2] Wyboru definicji dokonano spośród określeń cytowanych w pracy zbiorowej pod redakcją E. Tołwińskiej – Królikowskiej, *Autoewaluacja w szkole*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 2002.
- [3] Informację podaję za: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom I, Wydawnictwo Akademickie »Żak«, Warszawa 2003, s. 1093.
- [4] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom I, Wydawnictwo Akademickie »Żak«, Warszawa 2003, s. 1091.
- [5] N. Stolińska – Pobralaska, *Ewaluacja jako aspekt aktywizacji procesu kształcenia [w:] Pedagogika. Współczesna myśl pedagogiczna*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno – Ekonomicznej w Łodzi 3/2002, s. 54.
- [6] K. Ciekotowa, *Ewaluacja (ujęcie pedagogiczne)* [w:] M. Wójcicka (red.), *Jakość kształcenia w szkolnictwie wyższym. Słownik tematyczny*, Uniwersytet Warszawski, Centrum Badań Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2001.
- [7] E. Tołwińska – Królikowska (red.), *Autoewaluacja w szkole*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 2002, s. 18.
- [8] K. Ornacka, *Ewaluacja – między naukami społecznymi a pracą socjalną*, Zeszyty pracy socjalnej (zeszyt ósmy), Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2003, s. 143.
- [9] I. Kawecki, R. Kwiecińska, H. Stępniewska – Gębik, *Ewaluacja w szkole wyższej*, »Edukacja« 2002 nr 3.
- [10] Obecnie: Minister Edukacji i Nauki.
- [11] W. Górczak – Kutarba, *Granty edukacyjne – I edycja*, materiały DDN MEN, Warszawa 1998.
- [12] W konkursie nie uczestniczyły uczelnie wyższe, bowiem w tym samym czasie mogły składać swoje oferty o granty Ministra Edukacji Narodowej, przyznawane na dofinansowanie studiów podyplomowych.
- [13] Projekt został szerzej opisany w publikacji A. Tyl, *Projekt ewaluacji procesu kształcenia w Kolegium Nauczycielskim w Zgierz w kontekście awansu zawodowego nauczycieli* [w:] J. Piekarski, A. Głowala, J. Mielczarek (red.), *Kształcenie pedagogów – strategie, koncepcje, idee*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Płocku, *Pedagogika*, tom 4, część I, Płock 2005, ss. 373–386.
- [14] D. Nevo, *The Conceptualization of Educational Evaluation: An Analytical Review of the Literature* [w:] E. R. House (red.), *New Directions in Educational Evaluation*, The Falmer Press, London – New Philadelphia 1986.